

Research Article

The Principles of the Humanitarian Law in the Political Idea of Ayatollah Khamenei¹

Hassan Rahimi (Roushan)¹

Hassan Jalalpour²

1. Assistant Professor, Department of Political Science, Faculty of Economics and Social Sciences, Bu Ali Sina University, Hamadan, Iran (**Corresponding Author**). *h.rahimiroushan@basu.ac.ir*

2. PhD. Student, History of the Islamic Revolution, Faculty of Humanities, Bu Ali Sina University, Hamadan, Iran. *hassanjalalpour@yahoo.com*

Abstract

The purpose of the present study is to address the ideas of Ayatollah Khamenei about humanitarian law. In this regard, the main question of the study explores the place of humanitarian law in the political idea of Ayatollah Khamenei with respect to different conflicts in the region and world. The method of study is descriptive analysis and it relies on the hypothesis that the humanitarian perspective in the ideology of Ayatollah Khamenei is universal and involves all humans regardless of their gender, ethnicity, religion, and nationality. The results of the study showed that humanitarianism as a branch of international law supports human dignity in order to decrease casualties and harms and alleviate human pains during conflicts. Reflection on the political ideas of Ayatollah Khamenei shows that his views under the influence of Islam pay attention to human rights as well as his dignity and value at all times and in all places. Therefore, according to his jurisprudential principles, attacking residential areas, schools, and hospitals, using weapons of mass destruction, inflicting harm to women and children and ... are Haram and forbidden at all times and in all places. The humanitarian perspective of the supreme leader derived from the instructions of Islam and Shi'ite jurisprudence is different from and more developed than western and eastern countries' perspective to human and his dignity. Some principles such as non-discrimination, limitation, and distinction that exist in the humanitarian law also exist in the ideas of Ayatollah Khamenei in even a more developed way, not influenced by the common humanitarian law but under the influence of Islamic ideology.

Keywords: Imam Khamenei, Humanitarian law, Shi'ite Jurisprudence, Human Rights.

اصول حقوق بشر دوستانه در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای^۱

حسن رحیمی (روشن)^۱

حسن جلال‌پور^۲

۱. استادیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران (نویسنده مسئول).
h.rahimiroushan@basu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری تاریخ انقلاب اسلامی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.
hassanjalalpoor@yahoo.com

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی و احصاء نظر آیت‌الله خامنه‌ای درباره حقوق بشر دوستانه است. در این راستا، سؤال اصلی پژوهش این است که دیدگاه حقوق بشر دوستانه در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای در مورد جنگ‌های مختلف در سطح منطقه و جهان چه جایگاهی دارد؟ روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و پژوهش بر این فرض استوار است که دیدگاه حقوق بشر دوستانه در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای جهان‌شمول و همه انسان‌ها را فارغ از جنس، نژاد، مذهب و ملیت، دربرمی‌گیرد. نتایج پژوهش نشان داد که حقوق بشر دوستانه به عنوان شاخه‌ای از حقوق بین‌الملل، حمایت از کرامات انسانی و انسانیت در اثناء مخاصمات و کاهش تلفات و خسارات و تسکین آلام بشری در زمان مخاصمات را مد نظر دارد. تأمل در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای نشان می‌دهد که دیدگاه ایشان متأثر از اسلام، به حقوق و کرامات و ارزش‌های انسانی در همه زمان‌ها و مکان‌ها توجه دارد. از این‌رو براساس مبانی فقهی ایشان، حمله به مناطق مسکونی، مدارس و بیمارستان‌ها، استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی، حمله به زنان و کودکان و... در همه زمان‌ها و مکان‌ها حرام و ممنوع است. دیدگاه حقوق بشر دوستانه مقام معظم رهبری نشأت گرفته از تعالیم اسلام و فقه شیعه، متفاوت و مترقی‌تر از نوع نگاه کشورهای غربی و شرقی به انسان، شأن و کرامت انسانی می‌باشد. اصولی مانند اصل عدم تبعیض، اصل محدودیت، اصل تفکیک - که در حقوق بشر دوستانه وجود دارد - در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای به صورت مترقیانه‌تر و بدون تاثیرپذیری از حقوق بشر دوستانه رایج، و البته متأثر از اندیشه‌های اسلام وجود دارد.

واژه‌های کلیدی: امام خامنه‌ای، حقوق بشر دوستانه، فقه شیعه، حقوق انسان‌ها.

۱. مقدمه

پیشینه جنگ به اندازه تاریخ بشریت است، تلاش علیه جنگ و توقف آن نیز تاریخچه‌ای به قدمت جنگ دارد، بخصوص در دو قرن اخیر تلاش‌های زیادی در جهت محدود و ممنوع کردن جنگ شده است. به دنبال ظهور هوگو گروسیوس^۱ (۱۶۴۵-۱۵۸۳) واژه حقوق بشردوستانه وارد مرحله نوینی شد. از آن پس تا به امروز تلاش‌های علمی فراوانی برای توسعه حقوق بشردوستانه شکل گرفته و این اصل در قالب کلی حقوق بشر دارای مقررات و قواعدی است که طرفین متخاصم را به رعایت آن‌ها فرامی‌خواند. در عرصه حقوق بشردوستانه نظام حقوقی اسلام نیز قوانینی در جهت حفظ کرامت انسان و انسانیت ارائه نموده است در زمینه اعمال قواعد بشردوستانه در اسلام فرقی بین منازعات مسلحانه بین‌المللی و غیر بین‌المللی وجود ندارد، قواعد اسلامی مربوط به جنگ مبتنی بر گذشت، رحم و همدلی است و ضامن اعتبار الزام‌آور همه، منشاء الهی آن‌ها است (محقق داماد، ۱۳۷۲: ص ۲۲۴)، اما برای نخستین بار تدوین قواعد و مقررات جنگ در مذهب حنفی و با نوشته‌های محمدحسن شیبانی انجام شد (البرزی ورکی، ۱۳۸۹: ص ۲۳).

قرآن نیز دارای قواعدی در مورد جنگ و شیوه برخورد با افراد در جنگ را ارائه داده است که از جمله در سوره بقره، آیه ۱۹۱ می‌فرماید: «با کسانی که با شما جنگ می‌کنند، در راه خدا بجنگید و تعدی نکنید، زیرا خدا تعدی‌کنندگان را دوست ندارد». با توجه به جایگاه انقلاب اسلامی در جهان معاصر و تأثیری که انقلاب بر تئوری‌های مختلف علم سیاست، نظریات دولت و از جمله حقوق بین‌الملل و زیرمجموعه‌های آن مانند حقوق بشر و حقوق بشردوستانه داشته، هدف پژوهش حاضر بررسی و احصاء نظر آیت‌الله خامنه‌ای درباره حقوق بشردوستانه است. با توجه به نگاه ویژه ایشان به این موضوع به‌ویژه در دوران تصدی رهبری انقلاب اسلامی ضرورت انجام پژوهشی در آثار ایشان به منظور یافتن راهبردهای ویژه در این حوزه امری لازم به نظر می‌رسد. به همین علت این پژوهش تلاش دارد با توجه به اهمیت و تأثیرگذاری موضوع حقوق بشردوستانه

1. Hugo Grossius.

در عرصه مخاصمات منطقه و بین‌المللی، خط‌مشی‌ها و نظرات و راهبردهای خاص رهبر انقلاب در این حوزه را با بهره‌گیری از روش اسنادی و کتابخانه و مراجعه به بیانات شفاهی ایشان استخراج و تبیین نماید.

بنابراین، پژوهش حاضر بر آن است که با بررسی دیدگاه حقوق بشردوستانه در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای، نگاه مترقیانه ایشان به انسان و شأن و کرامت انسانی را نشان دهد. همچنین کمک به تولید ادبیات ایرانی اسلامی در حوزه حقوق بشردوستانه را می‌توان یکی دیگر از اهداف این پژوهش دانست.

سوال اصلی پژوهش این است که اصول حقوق بشردوستانه در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای چه جایگاهی دارد؟ فرض بر این است که دیدگاه حقوق بشردوستانه در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای جهان‌شمول و همه‌انسان‌ها در همه مکان‌ها و زمان‌ها فارغ از جنس، نژاد، مذهب و ملیت را دربرمی‌گیرد.

در ادامه به پژوهش‌هایی مرتبط با تحقیق حاضر به عنوان پیشینه پژوهش اشاره می‌شود. پورمحمدی (۱۳۸۵)، در پژوهشی، حقوق بشردوستانه در جنگ ایران و عراق را بررسی کرد. رحیمی (۱۳۹۵)، به بررسی نظرات حقوق بشردوستانه امام خمینی در دوران دفاع مقدس پرداخته است. راعی جهرمی و زمانیان (۱۳۹۶)، در پژوهشی نظرات رهبر انقلاب در مورد عدم صداقت غربیان در مورد حقوق بشر و موارد نقض آن را بررسی کردند.

فقدان پژوهشی که به صورت خاص به بررسی جایگاه حقوق بشردوستانه در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای پرداخته باشد، توجه به حفظ کرامت انسانی و اصول حقوق بشردوستانه در عملکرد رهبری و برداشتن گامی در راستای تولید ادبیات ایرانی اسلامی در زمینه حقوق بشردوستانه از ویژگی‌های پژوهش حاضر است.

۲. حقوق بشردوستانه

جنگ امری اجتناب‌ناپذیر در جهان است. از ابتدای خلقت انسان تاکنون جنگ‌های بسیاری بین آن‌ها درگرفته که فارغ از متجاوز بودن یا نبودن، انسان‌هایی که علی‌رغم درگیر نبودن در جنگ یا کناره‌گیری از آن دچار صدمات ناشی از آن شده‌اند، لذا قوانینی در حمایت از انسان‌های درگیر در

جنگ شکل گرفت که آن را حقوق بشردوستانه نامیدند. حقوق بشر و حقوق بشردوستانه ارتباط تنگاتنگی دارند. حقوق بشردوستانه عبارت است از مجموعه قواعد و مقررات بین‌المللی که بر رفتار نظامیان در خلال مخاصمات مسلحانه، محدودیت‌های نظامی و حمایت از حقوق قربانیان مسلحانه و حقوق اساسی بشر در شرایط خشونت حاکم است. این مجموعه حقوق و معیارهای ارزشی ریشه در تاریخ بشریت دارد. در واقع حقوق بشردوستانه تعهدی بین‌المللی در خصوص احترام به بشر در زمان جنگ فراهم می‌سازد. حقوق بشردوستانه نیز همچون حقوق بشر، ریشه در حقوق طبیعی دارد. حقوق بشردوستانه اصول و قواعدی است که استفاده از خشونت را در زمان منازعات مسلحانه محدود می‌کند، هدف آن حمایت از افرادی است که مستقیماً درگیر جنگ نیستند، یعنی بیماران، زخمی‌ها، اسیران، افراد غیرنظامی و محدود کردن آثار خشونت در جنگ برای دستیابی به اهداف جنگ، پرهیز از انتقام‌جویی، آزار و اذیتی که تأثیری در اهداف جنگ ندارد (راعی، ۱۳۷۹: ص ۱۵۷).

به لحاظ تاریخی حقوق جنگ قدیمی‌ترین شاخه حقوقی بوده که ریشه در اعماق تاریخ دارد و می‌توان ردپایی از آن را بین سومریان و مجموعه قوانین و مقررات «حمورابی» جستجو کرد. «سون تزو» حکیم چینی در کتاب خود با عنوان «هنر جنگ» که ۵۰۰ سال پیش از میلاد مسیح به عنوان اولین اثر ادبی کلاسیک در استراتژی نظامی نگاشته شده، رعایت اصول انسانی همانند احترام به اسیران جنگی، شرافت، پرهیز از خشونت بی‌دلیل و آزار رساندن به غیرنظامیان را برای فرماندهان گوش‌زد کرده است.

در عصر روشنگری کسانی مانند ژان ژاک روسو^۱ نیز با کتاب قرارداد اجتماعی خود، تحولی بنیادین در زمینه حقوق بشردوستانه ایجاد نمود، او می‌گوید ایجاد جنگ در نتیجه روابط انسان‌ها نبوده، بلکه تضاد منافع یک دولت با دولت دیگر آن را به وجود می‌آورد و در این جنگ‌ها تمام سربازان به‌طور اتفاقی با هم دشمن شده‌اند. هنگامی که جنگ تمام شود، آن‌ها هیچ دشمنی با هم ندارند (روسو، ۱۳۴۸: ص ۱۰۱؛ کمیته ملی حقوق بشر دوستانه، ۱۳۸۴: ص ۱۱). آن‌ها سربازانی

1. Jean-Jacques Rousseau.

بوده‌اند که برای دفاع از خود جنگیده‌اند، اما در اصل هر دوی آن‌ها هم‌وطن بوده و یکدیگر را دوست می‌داشته‌اند. روسو در ادامه به برخی از قواعد لازم‌الاجرا در جنگ مانند حفاظت از جان اسرای جنگی و غیرنظامیان، لزوم حفظ جان افراد بعد از ترک مخاصمه و سایر قوانین و مقررات اشاره می‌کند. این افکار در به وجود آمدن انقلاب کبیر فرانسه در سال ۱۷۸۹ تأثیر بسزایی داشته و در تدوین قانون اساسی فرانسه به‌عنوان آزادترین و مردم‌سالارانه‌ترین قانون اساسی، نقش مهم و اساسی را ایفاء نمود (روسو، ۱۳۴۸: ص ۱۶-۱۷). در دوران معاصر استفاده از اصطلاح حقوق بشردوستانه از اوایل دهه ۱۹۵۰ توسط متخصصین حقوق بین‌الملل عمومی آغاز گردید. اولین کاربرد این اصطلاح به «جین پیکتت»^۱ نسبت داده شده است. وی حقوق بشردوستانه بین‌المللی را در مفهوم وسیع آن، شامل دوشاخه می‌داند: حقوق جنگ و حقوق بشر. طبق تقسیم‌بندی وی حقوق جنگ در دو معنا بکار می‌رود: یکی وسیع و دیگری محدود، که مفهوم وسیع آن خود به دو شعبه تقسیم می‌شود، حقوق لاهه و حقوق ژنو. حقوق لاهه حقوق و رفتار متخاصمین را در رفتار عملیاتی تعیین می‌کند و انتخاب طرق آسیب رساندن به دشمن را محدود می‌کند. حقوق ژنو یا حقوق بشردوستانه، در مفهوم دقیق کلمه، بر آن است تا از افراد نظامی که به هر دلیلی قادر به جنگ نیستند و نیز کسانی که در جنگ شرکت ندارند، حمایت کند (البرزی ورکی، ۱۳۸۶: ص ۲۰).

۱-۲. حقوق بشردوستانه داخلی

در کنار مخاصمات بین‌المللی تاریخ بشر شاهد، نزاع‌ها، کشمکش‌ها و جنگ‌های ویرانگر در درون کشورها نیز بوده است. این منازعات در هر مکان و زمانی که صورت گرفته، موجب نقض حقوق انسان‌ها شده است. جنگ‌های داخلی خصوصاً در دوره‌های اخیر تاریخ بشر، بسیار ویرانگر و ناقض حقوق انسان‌ها بوده است. مخاصمات مسلحانه از نظر حقوق بین‌المللی بشردوستانه به دو دسته درگیری‌های مسلحانه بین‌المللی و غیر بین‌المللی یا (داخلی) تقسیم می‌شود. منظور از مخاصمات مسلحانه داخلی، درگیری مسلحانه میان ارگان‌های امنیتی دولتی و گروه‌های مسلح سازمان‌یافته، یا میان این گروه‌ها با یکدیگر، در درون یک کشور بوده و فاقد خصیصه بین‌المللی

1. Jane Pickett.

است. لذا، اقدامات شورای امنیت سازمان ملل متحد در مورد مخاصمات غیربین‌المللی با توجه به اختیارات اعطاء شده به این شورا در ماده ۳۹ که براساس آن مسئولیت اولیه احراز تهدید صلح بین‌المللی بر عهده این شورا است، شورای امنیت با تفسیری جدید از فصل هفتم منشور و تفسیری جدید از تهدید صلح بین‌المللی، نه فقط جنگ و استفاده از ابزار نظامی، بلکه عوامل دیگری که جنبه نظامی ندارند را نیز تهدیدی برای صلح و امنیت بین‌المللی می‌داند (دلخوش، ۱۳۸۷: ص ۹۸۸).

در این میان در خصوص نوع رفتار طرف‌های متخاصم در طول درگیری‌های مسلحانه، حداقل قواعد مشترکی میان حقوق بشردوستانه بین‌المللی و غیر بین‌المللی (داخلی) وجود دارد. این حداقل‌ها یا قواعد مشترک از حقوق درگیری بین‌المللی به درگیری‌های داخلی تعمیم یافته است. مبانی حقوقی بسط یافته قواعد درگیری‌های بین‌المللی این است که اگر دولتی در مقابل اتباع خارجی خود محدودیت‌هایی دارد، به طریق اولی در قبال اتباع خود نیز همین محدودیت‌ها را خواهد داشت (Sandoz, 2000) و موظف به رعایت این محدودیت‌ها است.

۳. اصول حقوق بشردوستانه

۳-۱. اصل تفکیک در حقوق بشردوستانه

تفکیک قائل شدن بین نظامیان و غیرنظامیان یک اصل اساسی و مسلم حقوق بین‌المللی بشردوستانه است (I.C.J. Advisory opinion, 1996, P.74-87). در مخاصمات از یک سو افراد و تجهیزات نظامی وجود دارند و از سوی دیگر افراد و تجهیزات غیرنظامی متحمل ورود ناخواسته به جنگ می‌گردند و به همین جهت و با توجه به اینکه غیرنظامیان در حقوق بشردوستانه بین‌المللی تحت حمایت کامل قوانین مربوطه هستند، باید بین این دو گروه تفکیک قائل شد. به همین جهت است که حمله تحت هیچ شرایطی به غیرنظامیان مجاز نیست و برای جلوگیری از این حملات، باید تفکیک لازم بین اهداف نظامی و غیرنظامی صورت پذیرد. حقوق بین‌الملل در مورد افرادی که در درگیری‌های مسلحانه شرکت کرده یا به وسیله آن متأثر شده‌اند، میان رزمندگان و غیرنظامیان تفکیک قائل می‌شود. در توضیح این اصل آمده است که اصل ایجاد تفکیک بین افراد غیرنظامی و رزمندگان نخستین بار در اعلامیه سن پترزبورگ وضع شد و این اصل اظهار می‌دارد

که تنها هدف قانونی که دولت‌ها حین جنگ باید تلاش کنند بدان دست یابند، آن است که قوای نظامی دشمن را تضعیف کنند. مقررات لاهه ۱۸۹۹ مشخص نکرد که آیا باید بین رزمندگان و افراد غیرنظامی تفکیک قائل شد یا خیر (عزیزی، ۱۳۹۲: ص ۸۹؛ گرین‌وود، ۱۳۸۷: ص ۴۳؛ Schindl & Tomarv, 1988: P.4)، اما ماده ۲۵ که حمله یا بمبارانی که به هر وسیله علیه شهرها، روستاها، منازل یا ساختمان‌های بی‌دفاع صورت پذیرد را ممنوع کرده، مبنی بر اصل تفکیک است (عزیزی، ۱۳۹۲: ص ۸۹). در رویه ارکان سیاسی سازمان ملل متحد نیز بر لزوم رعایت اصل تفکیک تأکید شده است. در مجمع عمومی در سال ۱۹۶۸ تصویب و اعلام شد که اصل تفکیک باید در تمامی درگیری‌های مسلحانه مورد عمل قرار گیرد. (همان). در ماده ۴۸ صریحاً ضرورت تفکیک و تمایز بین اهداف نظامی و غیرنظامی و نظامیان از غیرنظامیان و رعایت احترام و حمایت از افراد غیرنظامی مورد تأکید قرار گرفته است (رحیمی، ۱۳۹۵: ص ۱۶۴). اهمیت رعایت اصل تفکیک برای جامعه بین‌المللی در حال حاضر به درجه‌ای رسیده است که طبق اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی، حمله عمدی علیه غیرنظامیان یا علیه افراد غیرنظامی که در درگیری‌ها شرکت مستقیم ندارند، در هر حوزه درگیری‌های مسلحانه بین‌المللی و داخلی، جنایت جنگی محسوب می‌شود (عزیزی، ۱۳۹۲: ص ۸۹).

۳-۲. اصل محدودیت در حقوق بشردوستانه

منظور از اصل محدودیت در حقوق بشردوستانه این است که به‌کارگیری شیوه‌ها و روش‌های جنگی و استفاده از سلاح‌هایی که تلفات بیش از حد لزوم، درد و رنج زائدالوصف و غیرضروری را ایجاد می‌کند، ممنوع می‌باشد (I.C.J., Advisory opinion, 1996:95). در فاصله دو جنگ جهانی به‌واسطه اثرات وحشتناک سلاح‌های کشتار جمعی از جمله شیمیایی، پروتکل ژنو ۱۹۲۵ ژنو منعقد گردید. پروتکل ژنو اولین و مهم‌ترین توافق بین‌المللی در مورد سلاح‌های میکروبی و شیمیایی است و به‌عنوان بخشی از حقوق بین‌الملل عرفی در نظر گرفته می‌شود. این پروتکل اولین سند بین‌المللی است که به ممنوعیت استفاده از سلاح‌های میکروبی می‌پردازد. در این پروتکل که بیش از ۱۴۰ کشور جهان آن را امضاء کرده‌اند، به‌کارگیری سلاح‌های شیمیایی در جنگ‌ها بدون قید و شرط ممنوع شده است. مضمون این پروتکل ممنوعیت مطلق سلاح‌های شیمیایی و توسل به این

سلاح مرگ‌بار را تحت هر شرایطی دربرمی‌گیرد (رحیمی، ۱۳۹۵: ص ۱۶۵). براساس قواعد حقوق بشردوستانه، وارد کردن آسیب جسمی و روانی تنها تا جایی توجیه‌پذیر است که برای رسیدن به اهداف نظامی موردنظر ضروری باشد، ضرورت و تناسب ابزار نظامی بکار گرفته شده، شرط قانونی بودن استفاده از سلاح‌های خاص است (فلک، ۱۳۸۷: ص ۱۶۳). قطعنامه مجمع عمومی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۶۶ تأیید کرد که پروتکل ژنو در سال ۱۹۲۵ مشتمل بر ممنوعیت عامی است که تمامی کشورها را صرف‌نظر از عضویت یا الحاقشان به آن معاهده ملزم می‌کند. ممنوع کردن کاربرد سلاح‌هایی که در جنگ جراحات شدیدی ایجاد می‌کنند، از اواخر قرن نوزدهم در عرصه حقوق بین‌الملل قراردادی راه یافت (پورمحمدی، ۱۳۸۵: ص ۱۴۷؛ رحیمی، ۱۳۹۵: ص ۱۶۵). لذا براساس بند ۴ ماده ۲۳ مقررات لاهه و بند ۲ ماده ۳۵ پروتکل الحاقی، استفاده از سلاح‌ها، موشک‌ها و مواد جنگی فهرست شده‌ای که منجر به آسیب گسترده یا صدمه غیرضروری می‌شود، ممنوع است (فلک، ۱۳۸۷: ص ۱۶۴).

۳-۳. اصل عدم تبعیض در حقوق بشردوستانه

برابری همه انسان‌ها در پیشگاه قانون موضوعی می‌باشد که مورد تأکید و پذیرش همه نظام‌های حقوقی قرار گرفته است. در عصر سازمان ملل متحد و حقوق بین‌الملل، اصل برابری همراه با اصل عدم تبعیض، دو رکن اساسی مقررات بین‌المللی حقوق بشر بوده و در روند تحول و توسعه مقررات بین‌المللی حقوق بشر مورد تأکید قرار گرفته است (مظفری، ۱۳۷۶: ص ۴). قوانین حاکم بر رفتار اسیران جنگی یکی از جنبه‌های بارز حقوق بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی است که نسبت به دیگر مقررات مربوط به مخاصمات، قدرت اجرایی بیشتری دارد و در مقررات کنوانسیون چهارگانه ژنو به آن پرداخته شده است. طبق این مقررات سربازان زخمی و اسیران جنگی باید تحت حمایت قرار گیرند (رحیمی، ۱۳۹۵: ص ۱۶۵). رفتار انسانی با اسیران جنگی ریشه در این واقعیت دارد که رزمندگان به اسارت گرفته شده دیگر هیچ خطری برای جان افرادی که آن‌ها را به اسارت گرفته‌اند یا ارتش آن‌ها ندارند (فلک، ۱۳۸۷: ص ۴۲۷).

در دوران باستان و قرون وسطی، اسیر جنگی معنا و مفهوم امروزی را نداشت. اسیران جنگی و

یا به طور کلی شکست‌خوردگان در جنگ، محکوم به قتل یا بردگی بودند و از لحاظ جانی و مالی در اختیار افراد پیروز در جنگ بوده و می‌توانستند به هر نحوی که مایل هستند با اسیران رفتار کنند (ضیایی بیگدلی، ۱۳۶۶: ص ۱۶۰). تنها در پایان قرن هجدهم و پس از اینکه روسو مبنای این تفکیک را در کتاب خود تحت عنوان «قرارداد اجتماعی» به دست داد، تلاش‌هایی صورت گرفت تا پیش‌نویس مقررات مربوط به اسیران جنگی تهیه شود (فلک، ۱۳۸۷: ص ۴۲۷). کد لیبِر^۱ مورخ ۲۴ آوریل ۱۸۶۳ دربرگیرنده نخستین تلاش مفصل جهت تهیه مقررات مربوط به حمایت از اسیران جنگی است، هرچند جنگ داخلی آمریکا طبق تعاریف امروزه یک مخاصمه مسلحانه غیربین‌المللی تلقی می‌گردد، اما تأثیر عمده‌ای بر تلاش‌های اروپائیان جهت حمایت از اسیران جنگی داشت (همان). حقوق حاکم بر رفتار با اسیران جنگی تا قبل از اعلامیه ۱۸۷۴ بروکسل و عهدنامه‌های ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ لاهه، عمدتاً مبتنی بر عرف بود، اما امروزه عهدنامه‌های بین‌المللی در این مورد نقش اساسی دارند که مهم‌ترین آن‌ها را می‌توان عهدنامه سوم ژنو مورخ اوت ۱۹۴۹ دانست. طبق مقررات مذکور، برخورداری از مقررات مربوط به حمایت از اسیران جنگی، از لحظه اسارت تا پایان آن، شامل همه اسیران می‌شود (ضیایی بیگدلی، ۱۳۶۶: ص ۱۸۰). مواد ۱۳۰ کنوانسیون سوم ژنو اعمالی شامل قتل عمدی و شکنجه یا رفتار غیرانسانی با اسیران جنگی و از جمله انجام آزمایش‌های بیولوژیک بر روی آن‌ها را غیرانسانی و غیرقانونی می‌داند (فلک، ۱۳۸۷: ص ۴۳۳) و دولت‌های محارب در صورت به اسارت گرفتن مجروحان و بیماران و... باید از آن‌ها مانند مجروحان خود مراقبت کنند (رحیمی، ۱۳۹۵: ص ۱۶۶). در واقع هدف به اسارت گرفتن، مانع شدن سربازان دشمن از انجام عملیات نظامی بیشتر است. از آنجا که سربازان اجازه دارند در عملیات نظامی قانونی شرکت نمایند، اسیر جنگی را باید تنها اسیر تلقی کرد که به دلایل امنیتی در توقیف‌اند، نه به این دلیل که جنایتکار می‌باشند.

۱. **Code Liber**: دستورالعمل‌های مربوط به ارتش آمریکا بود که توسط رییس جمهور وقت آمریکا، آبراهام لینکلن، در سال ۱۸۶۳ صادر و به نام نویسنده اصلی آن، فرانسیس لیبر، کد لیبر نام‌گذاری شد.

۴. جایگاه حقوق بشردوستانه در اسلام

رویکرد اسلام نسبت به جنگ نه به‌مثابه یک هدف، بلکه به‌مثابه یک راهکار ناگزیری است و به همین دلیل اسلام به پیروانش دستور می‌دهد که آنان آغازگر جنگ نباشند؛ اما در صورت بروز جنگ، آنان را به رعایت عدالت و عدم تجاوز از حدود متعارف و انسانی در برابر دشمنان توسعه می‌کند. با توجه به اینکه اسلام دین اجتماعی بوده و غایت آن، تشکیل جامعه و اصلاح جهان است، نمی‌تواند قانون جهاد نداشته باشد (مطهری، ۱۳۷۳: ص ۲۳). متفکران مسلمان نیز پیش از ظهور اندیشه بشردوستانه در غرب، به این موضوع پرداخته و توصیه‌هایی در این خصوص ابراز کرده‌اند، از جمله محمد بن حسن شیبانی در کتاب «السیر الکبیر» در نیمه دوم قرن دوم هجری، نظراتی را مطرح کرده که به حقوق بشردوستانه امروزی بسیار نزدیک است. براساس دیدگاه اسلام، افرادی که نظامی نبوده، یا دلیلی بر نظامی بودن آنان وجود نداشته باشد، مورد حمایت قرار می‌گیرند و جنگجویان حق تعرض به آنان را ندارند، زیرا پیامبر(ص) می‌فرماید: «پیران، زنان، اطفال، عابران و راهبان را به قتل نرسانید (مجلسی، ۱۹۸۳م: ج ۹۷، ص ۲۵). در اسلام انسان اساس روابط است و مرزهای جغرافیایی، رنگ و نژاد و عوامل عرضی دیگر اعتباری ندارد. بنابراین، جنگ در اسلام اصل نیست، اما در مقاطعی گذرا اجتناب‌ناپذیر است. در واقع جنگ در اسلام نوعی استراتژی نظامی دفاعی است و حرکتی تجاوزکارانه نیست و موازین آن به گونه‌ای است که مشروط به شرایط ویژه‌ای می‌کند که ثابت می‌شود بینش اسلامی، جنگ را اساس روابط بین‌الملل نمی‌داند (نقیب‌زاده، ۱۳۷۳: ص ۱۶۰).

اصولاً دیدگاه اسلام کاهش آثار شوم جنگ‌ها و برداشتن گام مؤثر در حذف جنگ می‌باشد. در متون اسلامی به مصونیت افراد غیرنظامی تأکید شده است. حضرت علی(ع) خطاب به معقل بن قیس که به‌عنوان فرمانده، مأموریت جنگی بر عهده داشت، فرمودند: «از خدا بترس، جز با کسی که با تو پیکار کند، پیکار نکن» (نهج‌البلاغه، ص ۴۹۲). جنگ‌هایی که ریشه در نژادپرستی و تعصبات خشک جاهلانه دارد، از نظر اسلام مردود است. امیرالمؤمنین(ع) می‌فرماید: «با دشمن جنگ را آغاز نکنید، تا آن‌ها شروع کنند. اگر به اذن خدا شکست خوردند و گریختند، زنان را با آزار دادن، تحریک نکنید، هرچند آبروی شما را بریزند» (نهج‌البلاغه، ص ۱۳۴۸: ص ۵۲۳: رحیمی، ۱۳۹۵: ص ۱۶۶-۱۶۷). در اسلام اجازه کشتار آن دسته از نظامیان دشمن، که با اجبار و اکراه به صحنه

کارزار کشانده شده‌اند و همچنین محاصره اقتصادی شهرها و جلوگیری از ارسال آذوقه برای آن‌ها داده نشده است (ضیایی بیگدلی، ۱۳۶۵: ص ۱۷۱). امام علی (ع) جنگ را تا آنجا لازم می‌دانست که حق مظلوم گرفته شود و متجاوز سر جای خود بنشیند و شعائر اسلام آشکار گردد، بدون اینکه به بی‌گناهی آسیب برسد و یا حتی دشمن متجاوز، کیفری غیرانسانی و غیرعادلانه ببیند (رحیمی، ۱۳۹۵: ص ۱۶۷). نتیجه اینکه از دیدگاه اسلام دشمنان به‌عنوان انسان‌هایی که قابلیت هدایت و سوق به سوی حق و حقیقت را دارند، به حساب می‌آیند و در زمان جنگ دشمنان از دو گروه متمایز از هم تشکیل می‌شوند: دسته‌ای نظامیان و کسانی که مستقیماً در جنگ مشارکت دارند و دسته‌ای دیگر که به هیچ وجه دخالتی در جنگ ندارند و اسلام برای هر دو دسته حقوقی را مشخص کرده که در حین جنگ باید رعایت شوند.

۵. اصول حقوق بشردوستانه در اندیشه رهبری

۱-۵. گذری کوتاه بر مبانی اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای

آیت‌الله خامنه‌ای به‌عنوان تأثیرگذارترین عالم شیعی و در جایگاه رهبری یک نظام اسلامی در قرن حاضر، دارای سپهری اندیشه‌ای است که افق‌های گوناگون آن از آموزه‌های اصیل اسلامی سرچشمه می‌گیرد، به همین علت شناخت مرزهای مفهومی حقوق بشردوستانه در اندیشه رهبر معظم انقلاب گامی مهم در راستای نیل به دانش صحیح از فرهنگ سیاسی تشیع و شخص ایشان به‌عنوان رهبری نظام اسلامی است. بنابراین، موضع آیت‌الله خامنه‌ای نسبت به حقوق بشردوستانه همچون موضوعات اساسی دیگر منبعث از جهان‌بینی ایشان و بر مبانی اندیشه‌ای ایشان استوار می‌باشد. جهان‌بینی یک متفکر و اندیشمند را می‌توان در قالب هستی‌شناسی، انسان‌شناسی و معرفت‌شناسی او تبیین نمود. مفهوم هستی‌شناسی در معنای لغوی عبارت است از علم یا فلسفه‌ی هستی (های، ۱۳۸۵: ص ۱۰۶). هستی‌شناسی در اصطلاح فلسفه نظریه‌ای عام است (بتون و کرایب، ۱۳۸۴: ص ۲۲) و به مفروضه‌های بنیادین در مورد جوهره هستی و چرایی وجود هستی و مبدأ و مقصد جهان هستی مربوط می‌شود. سؤال‌هایی از قبیل چیستی و ماهیت هستی، دامنه و گستره هستی و بحث از مبدأ و معاد، هدف از آفرینش جهان و موجودات، اینکه آیا بر جهان هستی قوانین یا سنت‌هایی حاکم است (جمشیدی، ۱۳۸۴: ص ۱۲۵)، یا هرچه که هست به‌صورت

طبیعی شکل گرفته و مرگ، نقطه نابودی و نیستی موجودات از جمله انسان است، بُعد دیگر جهان‌بینی انسان‌شناسی است، واژه «انسان‌شناسی»^۱ برای اولین بار توسط ارسطو مورد استفاده قرار گرفت و منظور او علمی بود که در جهت شناخت انسان تلاش کند (فرید، ۱۳۸۰: ص ۳).

انسان‌شناسی در فرانسه مدت‌ها فقط به مفهوم انسان‌شناسی طبیعی و مطالعه ریخت‌شناسی نژادهای انسانی به کار می‌رفت (خسروپناه و میرزایی، ۱۳۸۹: ص ۳۹). از بین وجوه مختلف انسان‌شناسی، انسان‌شناسی فلسفی مورد نظر است که براساس ماهیتی که دارد، «انسان کلی» را مدنظر قرار می‌دهد. در این نوع انسان‌شناسی پرسش‌هایی از ساحت‌های انسان، حقیقت انسان، تعریف نفس، رابطه نفس و بدن و... مطرح می‌شود (همان). از نظر آیت‌الله خامنه‌ای رکن اصیل و اساسی جهان‌بینی اسلام، «توحید» است، یعنی اعتقاد به اینکه این ترکیب پیچیده بسیار عجیب و شگفت‌آور و قانونمند کائنات و عالم آفرینش ساخته و پرداخته یک فکر، اندیشه، تدبیر و قدرت است و تصادفاً به وجود نیامده است ... نقطه بعدی اینکه این فکر، تدبیر، اندیشه و قدرت عظیم و بی‌نهایت و توصیف‌ناپذیری که این ترکیب عجیب و پیچیده را به وجود آورده، فلان بُت ساخته بشر، یا فلان انسان محدود مدعی خدایی، یا فلان سمبل و نماد افسانه‌ای و اسطوره‌ای نیست، بلکه ذات واحد مقتدر لایزالی است که ادیان به او «خدا» می‌گویند و او را با آثارش می‌شناسند (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۹/۹/۱۲). ایشان وجه دیگر توحید را به معنای وحدت و یکپارچگی همه جهان و ارتباط تمام اجزاء و عناصر آن دانسته و می‌فرماید: با این بینش، جهان پویا، کاروانی است که همه رهروان آن همانند حلقه‌های زنجیر به هم متصل هستند (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۶۹: ص ۵۵-۵۶) بنابراین، با توجه به محور بودن توحید در زیربنای فلسفی ایشان، همه امورات و همه افعال اعمال انسان در عرصه‌های فردی و اجتماعی باید رنگ توحیدی داشته باشد. از نگاه انسان‌شناسی، در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، انسان موجودی است مخلوق که توسط قدرتی برتر و مافوق همه قدرت‌ها که صاحب حکمت و تدبیر است، برای وصول به هدفی خاص، آفریده شده و طبیعت او بر خیر و صلاح سرشته شده است. این موجود کوچک، ولی بی‌نهایت، برترین و

1. Anthropologie.

باکرامت‌ترین مخلوق خدا و محور آفرینش می‌باشد (مهاجرنیا و کریمی خضرا، ۱۳۹۱: ص ۱۳). آفریده بودن انسان و اعتقاد به اینکه دست قدرتمند و با حکمتی او را پدید آورده، لزوماً بدین معنی است که از آفرینش او هدف و مقصدی وجود داشته است. این هدف را می‌توان پیمودن راهی بر طبق نقشه‌ای دقیق و با وسیله‌هایی معین و در نهایت، رسیدن به سرمنزل مقصود دانست. آن هدف، تعالی و تکامل بی‌پایان انسان و بازگشت به خدا و بُروز خصلت‌های نیک و انرژی‌ها و استعداد‌های نهانی انسان و به کار افتادن این همه در راه نیکی و نیک‌سازی خود و جهان و انسان‌ها است (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۶۹: ص ۱). با توجه به هدفمند بودن خلقت انسان، حق‌مداری و تکلیف‌مداری از وجوہات انسان مخلوق بوده و می‌فرماید: اینکه از حق بگوئید، اما از تکلیف نگوئید، حرف سخیف و بی‌محتوا و بی‌منطقی است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۰/۸/۱۲). بنابراین، انسان همان‌گونه که دارای حق است، دارای تکلیف نیز هست. جهان‌بینی هر متفکر مبنای اندیشه سیاسی او قرار می‌گیرد و اندیشمند سیاسی کسی است که بتواند درباره آراء و عقاید خود به شیوه‌ای عقلانی و منطقی استدلال کند تا حدی که اندیشه‌های او دیگر صرفاً آراء و ترجیحات شخصی به شمار نرود (بشیریه، ۱۳۷۶: ص ۱۷). بنابراین، آیت‌الله خامنه‌ای به‌عنوان یک اندیشمند سیاسی و به‌عنوان سکان‌دار عملی سیاست یک نظام سیاسی مقتدر در جهان امروز، درباره امر سیاسی تعقل کرده و درباره موضوعات مختلف از جمله حقوق بشردوستانه نظریاتی دارند. بدیهی است وجوه مختلف اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای هر یک نیازمند پژوهشی جداگانه است. از آنجا که تمرکز این پژوهش بر حقوق بشردوستانه در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای است، در ادامه اصول حقوق بشردوستانه در اندیشه ایشان مورد بازخوانی قرار می‌گیرد.

۲-۵. اصل «تفکیک» در اندیشه رهبری

براساس اصل تفکیک در حقوق بشردوستانه، باید در مخاصمات بین اهداف نظامی و غیرنظامی تمایز قائل شد و حمله به غیرنظامیان و اهداف غیرنظامی تحت هیچ شرایطی مجاز نیست، برای جلوگیری از این حملات باید تفکیک لازم بین اهداف نظامی و غیرنظامی صورت گیرد. «بر این اساس، هرگونه حمله خود را تنها متوجه نظامیان و اهداف نظامی نموده و از هرگونه حمله علیه غیرنظامیان و اهداف غیرنظامی اجتناب کرده و آن‌ها را مورد تعرض قرار ندهند»

(Conde, 2002: 67). رهبر معظم انقلاب در قسمتی از بیاناتشان در جمع مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی با اشاره به جنایات علیه مردم غزه و حمله سران رژیم صهیونیستی به غیرنظامیان فرمودند: «وقتی صدها کودک در غزه قطعه‌قطعه می‌کنند و صهیونیست‌ها در کمال قساوت و بی‌رحمی به زن و کودک و بچه و بزرگ و پیر و جوان رحم نمی‌کنند، این‌ها (آمریکایی‌ها و صهیونیست‌ها) حتی اخم هم نمی‌کنند و تشویق هم می‌کنند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۸/۱۲). ایشان حمله به بیمارستان در افغانستان و کشتار مردم و غیرنظامیان در سوریه، عراق، فلسطین، یمن و بحرین را نمونه‌ای از فجایع قدرت‌های استکباری و بی‌رحمی و سنگ‌دلی آن‌ها می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۷/۱۵). همچنین ایشان در دیدار با رئیس‌جمهور فنلاند در خصوص کشتار غیرنظامیان فرمودند: «کشتار دسته‌جمعی مردم به دست برخی دولت‌ها مانند حمله سعودی‌ها به مردم در مجلس عزاداری در یمن با صدها کشته و زخمی، بدترین نوع تروریسم است، که هیچ اراده جدی برای مقابله با آن دیده نمی‌شود و دبیرکل سازمان ملل اعلام کرد که به دلیل وابسته بودن این سازمان به پول دولت سعودی، امکان محکوم کردن کشتار کودکان یمنی وجود ندارد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵/۸/۵).

دولت آل سعود بدون هیچ توجیهی سرگرم کشتار مردم بی‌گناه و زنان و کودکان در یمن است و آمریکا نیز از این جنایت عظیم پشتیبانی می‌کند. ملت یمن به دلیل محاصره داروئی، غذایی و انرژی که ایجاد کرده‌اند، نیازمند کمک‌های انسانی است، ولی شما حتی اجازه ورود هلال احمر را نمی‌دهید، اما ایران را که به دنبال کمک داروئی و مواد غذایی به مردم یمن است، متهم به دخالت و ارسال سلاح می‌کنید (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۲/۱۶). کار سعودی‌ها در یمن جنایت و نسل‌کشی است و قابل تعقیب بین‌المللی می‌باشد. بچه‌ها را می‌کشند، خانه‌ها را ویران می‌کنند، زیربناها را نابود می‌کنند، این یک جنایت بزرگ است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۱/۲۰). مقام معظم رهبری می‌فرماید: دستگاه‌های استکباری، جان انسان‌ها برایشان ارزشی ندارد، اینکه ادعا می‌کنند حقوق انسان‌ها، حقوق بشر و حقوق شهروندی و از این ادعاها، همه پوچ و خلاف واقع است، به بیمارستان‌ها حمله می‌کنند و ده‌ها بیمار را بمباران می‌کنند و به قتل می‌رسانند یا اینکه یک آدمی را داخل قفس کنند، زنده‌زنده بسوزانند و دستگاه‌های حقوق بشری بنشینند و تماشا کنند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۷/۱۵).

ایشان به تناقض گویی‌های مستکبران دنیا در مورد حقوق بشر اشاره می‌کنند و می‌فرمایند: بمباران یمن و کوبیدن مدارس، خانه‌ها و بیمارستان‌ها و حمله به مناطق فلسطینی‌ها در غزه و کشتن هزاران کودک و زن و مرد بی‌گناه و انسان بی‌دفاع، تروریسم نیست، اما دفاع نیروهای مقاومت در فلسطین و لبنان تروریست است. آنچه در کشورهای مستبد دنیا و طرفدار آمریکا اتفاق می‌افتد، ضد حقوق بشر نیست (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۶/۱۲). یا اینکه آمریکا در حمله به عراق هزاران نفر از دانشمندان عراقی را به وسیله گروه آدمکش بلک واتر^۱ شناسایی کرده و به قتل رساندند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵/۶/۱۰). در جنگ ایران و عراق، رژیم بعث عراق با حمایت غرب و شرق به فجایعی از قبیل حمله به حلبچه و شهرها و به کار بردن سلاح‌های شیمیایی دست زد که این اقدام مورد تأیید دولت‌های به اصطلاح طرفدار حقوق بشر قرار گرفت (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۸/۳۰). در هر ساعت صدها گلوله خمپاره از لوله‌های خمپاره‌انداز دشمن، بر سر خیابان‌ها فرومی‌ریخت (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۱۲/۱۸).

رهبر انقلاب با اشاره به حملات شیمیایی رژیم صدام به مناطق غربی از جمله کردستان را آزمایش بزرگی برای اثبات فریبکاری و دروغ بودن ادعای حامیان صدام و مدعیان حقوق بشر دانستند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۲/۲۶). اروپا و آمریکا با وجود بمباران‌های شیمیایی مردم سردشت و حلبچه، سال‌ها رژیم بعث را مورد تأیید و حمایت قرار دادند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳/۴/۷). نقض حقوق بشر از سوی غرب و آمریکا بسیار است، از جمله در سال ۱۹۴۵ آمریکا دو شهر ژاپن را با بمب اتم نابود کرد، صدها هزار آدم کشته شدند، چندین برابر بر اثر اشعه انرژی اتمی معیوب و دچار بیماری‌های مختلف شدند و هیچ استدلالی برای کار خود نداشتند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۸/۲۹).

با توجه به تحلیل بیانات مقام معظم رهبری درمی‌یابیم که ایشان همیشه مدافع حقوق انسان‌های بی‌گناه، چه در جریان جنگ (حقوق بشردوستانه) و چه در زمان صلح (حقوق بشر) بوده‌اند. ایشان با ذکر نمونه‌های مختلف، نقض حقوق بشر از سوی کشورهای حامی حقوق بشر را

1. Blackwater.

نشان داده‌اند، اینکه چگونه انسان‌های بی‌گناه در جریان جنگ کشته می‌شوند، خانه‌هایشان ویران می‌شود، بارها بر حفظ حقوق و کرامت انسانی تأکید کرده‌اند.

۳-۵. اصل محدودیت در اندیشه رهبری

براساس اصل محدودیت در حقوق بشردوستانه، به‌کارگیری و استفاده از ابزار و سلاح‌هایی که تلفات بیش از حد لزوم درد و رنج زائدالوصفی را برای انسان‌ها ایجاد می‌کند، ممنوع است. بر این اساس حق طرف‌های درگیر در جنگ، در انتخاب روش‌ها و یا وسایل جنگ نامحدود نیست.

رهبر معظم انقلاب بارها در بیاناتشان استفاده از سلاح‌های کشتارجمعی و غیرمتعارف را محکوم کرده‌اند. ایشان در دیدار با نخبگان جوان کشور فرمودند: بارها گفته‌ایم که ما سلاح هسته‌ای نداریم، چراکه داشتن سلاح کشتارجمعی را زمینه‌ساز قدرت و اقتدار نمی‌دانیم، بلکه معتقدیم اقتدار هر کشور به داشتن مجموعه انسان‌های قوی و برخوردار از علم و ایمان و ایستادگی وابسته است و ملت ایران چنین هدفی را دنبال می‌کند. بنابراین، سلاح هسته‌ای تضمین‌کننده اقتدار و پیروزی نیست (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۲/۷/۳۰). ایشان با تأکید بر موضع جمهوری اسلامی ایران مبنی بر ممنوعیت ساخت و به‌کارگیری سلاح اتمی افزودند: این موضع براساس اعتقادات دینی و نه برای خوش‌آمد آمریکا و کشورهای غربی است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۶/۸). امروزه هیچ ملت عاقلی، هیچ مسئول عاقلی، به دنبال تسلیحات هسته‌ای نمی‌روند، ملت ایران هم از لحاظ مبنای تفکر اسلامی، با این‌جور تسلیحات مخالف است و هم از لحاظ تدبیر و عقلانیت مخالف است. تسلیحات هسته‌ای، جز هزینه ایجاد و هزینه نگهداری، هیچ فایده‌ای ندارد. تسلیحات هسته‌ای برای یک ملت قدرت نمی‌آورد (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۳/۱۴). جمهوری اسلامی ایران استفاده از سلاح هسته‌ای و شیمیایی و نظایر آن را گناهی بزرگ و نابخشودنی می‌داند. ما شعار خاورمیانه‌عاری از سلاح هسته‌ای را مطرح کردیم و به آن پایبندیم. شعار ما انرژی هسته‌ای برای همه و سلاح هسته‌ای برای هیچ کس است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۶/۹).

جنگ اتفاقی خشن و نامطلوب است. رژیم متجاوز بعثی ناجوانمردانه‌ترین روش‌ها را علیه ملت ایران و جوانان ما به‌کاربرد. در جبهه‌ها سلاح‌های شیمیایی بکار بردند، نه یک‌بار، نه دو بار،

بلکه سال‌های متمادی در این جبهه‌های ایران و عراق، سلاح شیمیایی به‌وسیله رژیم بعثی به کار رفت. این سلاح‌ها را چه کسی به آن‌ها داد؟ غیر از کشورهای بشردوستانه (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۶/۲/۳). ما اعتقاد داریم سلاح هسته‌ای و کشتار جمعی جنایت بر بشریت است و نباید تولید شود، آنچه در دنیا هست، باید محو شود و از بین برود، این عقیده ما است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۱۱/۲۸). ما سلاح هسته‌ای را به خاطر اعتقادمان قبول نداریم. هیچ کس نباید داشته باشد، وقتی می‌گوییم شما نداشته باش، معنایش این است که خودمان هم قطعاً می‌گوییم نباید داشته باشیم و نخواهیم داشت (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۶/۲۶). ما خواستار بمب اتم نیستیم و حتی با داشتن سلاح‌های شیمیایی هم مخالفیم، حتی زمانی که عراق ما را مورد حمله سلاح‌های شیمیایی قرار می‌داد، اقدام به تولید سلاح‌های شیمیایی نکردیم، چراکه این مسائل با اصول ما سازگار نیست (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۲/۱/۱). اسلام به ما اجازه ساخت این سلاح‌ها را نمی‌دهد، ما از علم برای پیشرفت استفاده می‌کنیم (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۱/۱). به اعتقاد ما افزون بر سلاح هسته‌ای، دیگر انواع سلاح‌های کشتار جمعی، نظیر سلاح شیمیایی و سلاح میکروبی نیز تهدیدی جدی علیه بشریت تلقی می‌شوند. ملت ایران خود قربانی کاربرد سلاح‌های شیمیایی است و بیش از دیگر ملت‌ها خطر تولید و انباشت این‌گونه سلاح‌ها را حس می‌کند. ما کاربرد این سلاح‌ها را حرام و تلاش برای مصونیت بخشیدن ابنا بشر از این بلای بزرگ را وظیفه همگان می‌دانیم (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۱/۲۸). با تأمل در بیانات مقام معظم رهبری درمی‌یابیم که دیدگاه ایشان برگرفته از تعالیم اسلام است و استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی برای قتل انسان‌ها را مردود و حرام می‌دانند، جمهوری اسلامی ایران بارها پایبندی خود را به این اصول نشان داده است.

۴-۵. اصل عدم تبعیض در اندیشه رهبری

برابری همه انسان‌ها در پیشگاه قانون موضوعی است که مورد تأکید و پذیرش همه نظام‌های حقوقی قرار گرفته است. براساس اصل عدم تبعیض در حقوق بشردوستانه، همه افراد انسانی بدون در نظر گرفتن جنس، ملیت، نژاد، مذهب و عقاید سیاسی خودشان، سزاوار بهره‌مند شدن از رفتار انسانی می‌باشند.

با بررسی در بیانات آیت الله خامنه‌ای می‌توان مباحث بسیاری را در مورد اصل عدم تبعیض که یکی از مبانی اصول حقوق بشردوستانه در برخورد با انسان‌ها است را یافت، به عنوان نمونه ایشان در مورد اسرای عراقی که در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران اسیر شده بودند، می‌فرمایند: برای اسرای دشمن که در ایران هستند، احساس ترحم می‌کنم و از خداوند می‌خواهم که وسیله آزادی آن‌ها را فراهم کند. ایشان بر رفتار اسلامی ایران با اسرای عراقی تأکید کردند و فرمودند: ما به لحاظ انسانی هیچ علاقه‌ای نداریم که اسراء را در اینجا نگه داریم و مایلیم که آن‌ها همه آزاد شوند، ولی از لحاظ ترتیب منطقی، آن‌ها در واقع اسیر ما نیستند، بلکه اسیر دولت بعث عراق هستند (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۶/۲/۳۱). اگرچه آن‌ها دشمن ما هستند، تا آخرین گلوله خودشان شلیک کرده‌اند و بعد هم اسیر شده‌اند، ولی رفتارمان با آن‌ها رفتار انسانی است، اسلام این‌طور به ما دستور داده است. رفتار ما با آن‌ها رفتار خشن نیست، رفتار ملایم است و علاقه‌ای هم نداریم آن‌ها اسیر بمانند، مایلیم آن‌ها هم آزاد بشوند و بروند (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۶/۲/۳۱). رژیم بعث مسئله اسراء را به‌عنوان یک مسئله‌ی انسانی مطرح می‌کند، در حالی که از اولین و ابتدایی‌ترین خدماتی که باید نسبت به اسراء انجام بشود، خودداری کردند. حتی اجازه ندادند که اسم‌های آن‌ها روی کاغذ بیاید و در فهرست‌های صلیب سرخ درج گردند تا مشخص شود این‌ها اسیرند (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۸/۲۴). رهبر انقلاب در خصوص رفتار انسانی با اسراء به رسوایی شکنجه زندانیان عراقی در زندان ابوغریب اشاره کرده و تأکید می‌کنند که مصائب مردم عراق و فلسطین این‌ها همه از نتایج لیبرال دموکراسی غرب است، مدعیان دموکراسی، حقوق بشر و مدعیان احترام به ارزش‌های انسانی چگونه با انسان‌ها رفتار می‌نمایند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۳/۲/۳۰). کسانی که زندان گوانتانامو و شکنجه‌گاه ابوغریب را ایجاد کردند، عرق شرم را بر پیشانی هر انسان باشرفی می‌نشانند، ولی آن‌ها ایران و هر دولت مخالفشان را به نقض حقوق بشر متهم می‌کنند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۶/۱۰/۱۳). مقام معظم رهبری کشورهای غربی را ناقض حقوق اقلیت‌ها دانسته و در این خصوص بیان می‌نمایند: زمانی که اقلیت مسلمان بسیاری از کشورهای اروپایی، مورد آزار، تبعیض و تحقیر کشورهای مدعی حقوق بشر قرار می‌گیرند، کم‌ترین اشاره‌ای به‌حق تضييع شده این مظلومان نمی‌کنند، با سکوت و احیاناً عمل خود به ستمی که بر مسلمین می‌رود، مهر تأیید می‌زنند (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۹/۲).

توجه آیت‌الله خامنه‌ای در مورد اصل عدم تبعیض در حقوق بشردوستانه فقط محدود به مسلمانان نمی‌شود، بلکه ایشان نگاهی جهان‌شمول و فارغ از جنسیت و نژاد به انسان‌ها دارند، به عنوان نمونه ایشان در مورد جنگ ویتنام و اقدامات آمریکا در این جنگ می‌فرمایند: چند صد هزار از نیروهای آمریکایی برای دفاع از یکی از فاسدترین رژیم‌ها به ویتنام رفتند! رژیم آن روز ویتنام جنوبی، طرفدار حقوق بشر بود یا یکی از فاسدترین رژیم‌ها بود؟! لشکرکشی کردند و به آن‌جا رفتند. نه فقط مسلحین مقابل خودشان، بلکه زن و بچه‌ها را کشتند. چقدر از بچه‌ها را نابود کردند! چقدر از زن‌ها را نابود کردند! و گروه‌هایی را در زیر خروارها خاک مدفون کردند (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۱/۲/۱۶). ایشان در مورد حمله اتمی آمریکا به ژاپن در جنگ جهانی دوم که به کشتار تعداد زیادی از مردم دو شهر هیروشیما و ناکازاکی منجر گردید، می‌فرمایند: آمریکایی‌ها می‌خواستند سلاح جدیدشان - یعنی بمب اتم - را در یک میدان واقعی آزمایش کنند که این کار را با کشتار مردم بی‌گناه هیروشیما و ناکازاکی انجام دادند. در این جریان صدها هزار آدم کشته شدند، چندین برابر اینها در طول زمان تا امروز بر اثر اشعه‌ی اتمی‌ای که وجود داشته، معیوب و ناقص‌الخلقه و دچار بیماری‌های گوناگون شدند و تا امروز مشکلات آن باقی است. چون این بمب‌ها ساخته شده بود، باید یک جایی آزمایش می‌شد، سلاحی ساخته بودند، باید آن را آزمایش می‌کردند. کجا آزمایش کنند؟ بهترین فرصت، این بود که به بهانه‌ی جنگ، این بمب‌ها را ببرند روی سر مردم بی‌گناه هیروشیما و ناکازاکی بیندازند تا معلوم بشود که آیا درست عمل می‌کند یا نه! چهره‌ی فریب‌گرانه (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۸/۲۹). بنابراین، تعبیرات رهبر معظم انقلاب مؤید این مطلب است که همه انسان‌ها به احترام انسان بودنشان، قابل احترام و فارغ از مذهب و جنس و نژاد مستحق داشتن حقوق انسانی هستند.

۶. نتیجه‌گیری

مبحث حقوق بشردوستانه ریشه در تاریخ بشر دارد، و هدف آن احترام به انسان و شأن و کرامت انسانی در زمان جنگ و کاهش درد و رنج انسان‌ها است. در نظام بین‌الملل هر دولتی متعهد به رعایت حقوق بشردوستانه است. اما با نگاهی به قواعد و اصول حقوق اسلامی و حقوق بین‌الملل این نکته آشکار می‌شود که طرف تعهد در حقوق بشردوستانه جامعه بین‌المللی است،

ولی در نظام حقوقی اسلام این تعهد در برابر خداوند می‌باشد. بسیاری از مباحث حقوق بشردوستانه در نظام حقوقی اسلام مطرح شده و این خود نشان از احترام اسلام به همه‌ی انسان‌ها در هر زمان و مکان است. اگرچه امروزه بسیاری از قواعد و اصول حقوق بشردوستانه به‌ظاهر در مجامع بین‌المللی تصویب شده است، ولی بسیاری از دولت‌ها و قدرت‌های سلطه‌گر در جهت منافع خود آن را زیر پا گذاشته و از اجرای آن خودداری می‌کنند. لذا، با نگاهی به قواعد مطرح شده در اسلام درمی‌یابیم که اصول مطرح شده در اسلام، نسبت به حقوق بشردوستانه بین‌المللی، روزآمدتر و کارآمدتر است.

با تأمل در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای درمی‌یابیم که حقوق بشردوستانه حقوقی است که به انسان به‌صرف انسان بودنش و بدون توجه به دین، فرهنگ، نژاد و ملیت تعلق دارد (اصل عدم تبعیض) و نمی‌توان افراد انسانی را از حقوقشان چه در زمان جنگ و چه در زمان صلح محروم کرد. دیدگاه ایشان متأثر از آیین اسلام، به حقوق و کرامات و ارزش‌های انسانی در همه زمان‌ها و مکان‌ها توجه دارد، فارغ از اینکه چه دیدگاه و افکار یا جنسیتی و نژادی داشته باشند و کاملاً متفاوت از نگاه سکولار به حقوق، شأن و منزلت انسان‌ها است. آن‌گونه که بارها در بیاناتشان حمله به مناطق مسکونی (مدارس، بیمارستان‌ها و...) (اصل تفکیک) و در جنگ‌ها، استفاده از سلاح‌های کشتارجمعی (اصل محدودیت) و تجاوز به حقوق غیرنظامیان از جمله زنان، کودکان و شکنجه و رفتار غیرانسانی با اسراء (اصل عدم تبعیض) را در هر نقطه از دنیا محکوم کرده‌اند (براساس مبانی فقهی و دستورات اسلام همه این اقدامات در همه زمان‌ها و مکان‌ها حرام است).

بنابراین، دیدگاه و نگاه جهان‌شمولی ایشان نسبت به وسایل حقوق بشری و احترام به حقوق انسان‌ها که برگرفته از تعالیم دینی می‌باشد، باعث شده است که اندیشه ایشان کاملاً متفاوت از دیگر اندیشه‌های سکولار در مورد حقوق انسان‌ها باشد، چراکه نگاه بسیاری از سازمان‌ها و سیاست‌مداران دنیا به حقوق بشر یک نگاه دوگانه و تبعیض‌آمیز نسبت به افراد است و بسته به شرایط زمانی، مکانی و سیاست‌های آن‌ها متفاوت است. چرا که از منشاء ناب تعالیم دینی سرچشمه نگرفته و صرفاً یک نگاه ابزاری است، در حالی که نگاه مقام معظم رهبری به انسان‌ها چه در زمان صلح و چه در زمان جنگ، نگاهی انسانی و درخور شأن و منزلت انسان‌ها و مبتنی بر عدالت و برخورد انسانی و عادلانه با آن‌ها می‌باشد. نکته مهم در اندیشه ایشان این است که نباید

برای رسیدن به اهداف خود چه در زمان جنگ و چه در زمان صلح حقوق انسان‌ها را نادیده گرفت و تجاوز به حقوق انسان‌ها را در هیچ شرایطی اصلاً جایز نمی‌دانند. ایشان معتقدند جنگ ما همیشه جنگ تدافعی بوده، نه تهاجمی و تا از سوی کشوری مورد حمله قرار نگیریم، به دنبال جنگ نیستیم و اگر به دنبال افزایش توان نظامی خود هستیم (آن هم سلاح‌های متعارف)، هدفمان دستیابی به هر سلاحی برای رسیدن به قدرت و اهدافمان و کشتن انسان‌های بی‌گناه نیست، بلکه فقط دفاع از کشورمان بوده و همیشه در میدان جنگ، حفظ کرامت انسانی از اولویت‌های دیدگاه ایشان می‌باشد.

منابع

- نهج‌البلاغه. ترجمه محمدحسین دشتی. مشهد: منشور وحی، ۱۳۴۸.
۱. البرزی ورکی، مسعود (۱۳۸۶). حقوق بشر و حقوق بشردوستانه. حقوق اساسی، شماره ۸.
 ۲. البرزی ورکی، مسعود (۱۳۸۹). حقوق بشردوستانه در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. حقوق، دوره ۴۰، شماره ۱.
 ۳. بشیریه، حسین (۱۳۷۶). تاریخ اندیشه سیاسی در قرن بیستم. تهران: نشر نی.
 ۴. بنتون، تد؛ کرایب، یان (۱۳۸۴). فلسفه علوم اجتماعی. ترجمه شهناز مسمی پرست و محمود متحد. تهران: آگه.
 ۵. پورمحمدی، نعمت‌الله (۱۳۸۵). حقوق بشردوستانه در جنگ ایران و عراق: مرور رفتار عراق. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه.
 ۶. جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۴). اندیشه سیاسی امام خمینی. تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
 ۷. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۱). ولایت و حکومت. تهران: صهبا.
 ۸. حسینی خامنه‌ای، علی (۱۳۶۹). از ژرفای نماز. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
 ۹. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۶۸/۰۹/۰۲). پیام به گردهمایی فرماندهان پایگاه‌ها و نواحی مقاومت بسیج سپاه پاسداران انقلاب اسلامی سراسر کشور. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=360>
 ۱۰. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۲/۱/۱). بیانات در دیدار با زائرین و مجاورین حرم مطهر رضوی. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3167>
 ۱۱. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۴/۱/۱). بیانات در دیدار با زائرین و مجاورین حرم مطهر رضوی. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3274>
 ۱۲. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۵/۰۶/۱۰). بیانات در بازدید از نمایشگاه صنعت دفاعی و مسئولان و متخصصان وزارت دفاع. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=34213>
 ۱۳. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۴/۶/۱۲). بیانات در دیدار با رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=30653>
 ۱۴. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۰/۸/۱۲). بیانات در دیدار با جوانان استان اصفهان. قابل دسترس در:
<https://www.leader.ir/fa/speech/2179>
 ۱۵. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۴/۸/۱۲). بیانات در دیدار با دانش‌آموزان و دانشجویان. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=31309>

۱۶. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۷۹/۹/۱۲). بیانات در دیدار با کارگزاران نظام. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/newspart-print?id=3039&nt=2&year=1379&tid=1264>
۱۷. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۶/۱۰/۱۳). بیانات در دیدار با دانشجویان دانشگاه‌های استان یزد. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3416>
۱۸. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۷/۳/۱۴). بیانات در مراسم نوزدهمین سالگرد رحلت امام خمینی. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=3467>
۱۹. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۴/۷/۱۵). بیانات در دیدار با کارکنان و فرماندهان نیروی دریایی سپاه. قابل دسترس در:
<https://www.leader.ir/fa/content/13725/www.leader.ir>
۲۰. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۷۱/۰۲/۱۶). بیانات در دیدار با کارگزاران حج. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2613>
۲۱. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۴/۲/۱۶). بیانات در دیدار جمعی از معلمان با رهبر انقلاب. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=29630>
۲۲. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۷۵/۱۲/۱۸). بیانات در اجتماع بزرگ مردم اهواز. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2828>
۲۳. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۴/۱/۲۰). بیانات در دیدار با مداحان اهل بیت (ع). قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=29415>
۲۴. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۶۸/۰۸/۲۴). بیانات در دیدار با اقشار مختلف مردم. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2223>
۲۵. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۸/۰۲/۲۶). بیانات در دیدار با مردم مریوان. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=6855>
۲۶. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲/۶/۲۶). بیانات در دیدار با فرماندهان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=24033>
۲۷. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۹/۱/۲۸). پیام به نخستین کنفرانس بین‌المللی خلع سلاح هسته‌ای و عدم اشاعه. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=9171>
۲۸. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۱/۱۱/۲۸). بیانات در دیدار با مردم آذربایجان شرقی. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=22033>
۲۹. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲/۰۸/۲۹). بیانات در دیدار با پنجاه هزار فرمانده بسیج سراسر کشور. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=24552>
۳۰. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۷۶/۲/۳). بیانات در دیدار با نیروهای حاضر در مانور طریق‌القدس. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2833>

۳۱. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۳/۰۲/۳۰). بیانات در دیدار با اعضای ستاد برگزاری مراسم پانزدهمین سالگرد ارتحال امام خمینی. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=1133>
۳۲. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۷۵/۰۸/۳۰). بیانات در دیدار با جمعی از بسیجیان سراسر کشور. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2818>
۳۳. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۲/۷/۳۰). بیانات در جمع نخبگان جوان کشور. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=1322&npt=1#44253>
۳۴. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۷۶/۰۲/۳۱). بیانات در دیدار با جمعی از خانواده‌های ایثارگران. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2839>
۳۵. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۵/۸/۵). دیدار رئیس جمهور فنلاند با رهبر انقلاب. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=34747>
۳۶. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۳/۴/۷). بیانات در دیدار با خانواده‌های شهدای هفتم تیر و جمعی از خانواده‌های شهدای تهران. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=26801>
۳۷. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۱/۶/۸). بیانات در دیدار با بان‌کی‌مون دبیرکل سازمان ملل متحد. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=20862>
۳۸. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۱/۶/۹). بیانات در شانزدهمین اجلاس سران جنبش عدم تعهد. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=20840>
۳۹. خسرو پناه، عبدالحسین؛ میرزایی، رضا (۱۳۸۹). چستی انسان‌شناسی. *انسان‌پژوهی دینی*، دوره ۷، شماره ۲۴.
۴۰. دلخوش، علیرضا (۱۳۸۷). حقوق بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و غیر بین‌المللی: تفاوت‌ها و اشتراکات. سیاست خارجی، شماره ۸۷.
۴۱. راعی، جهرمی مسعود؛ زمانیان، علی (۱۳۹۶). مسئله حقوق بشر در اندیشه مقام معظم رهبری. *مطالعات انقلاب اسلامی*، شماره ۴۸.
۴۲. راعی، مسعود (۱۳۷۹). حقوق بشر و حقوق اسلامی، تعارض یا تعامل؟. معرفت، شماره ۳۶.
۴۳. رحیمی، حسن (۱۳۹۵). جایگاه حقوق بشردوستانه از منظر امام خمینی در دوران دفاع مقدس. *پژوهشنامه انقلاب اسلامی*، سال پنجم، شماره ۱۸.
۴۴. روسو، ژان ژاک (۱۳۴۸). *قرارداد اجتماعی*. ترجمه منوچهر کیا. بی‌جا: انتشارات دریا.
۴۵. ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۶۵). *اسلام و حقوق بین‌الملل*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
۴۶. ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۶۶). حقوق جنگ و رفتار با اسیران جنگی. حقوقی، شماره ۸.
۴۷. عزیزی، ستار (۱۳۹۲). مطالعه تطبیقی قواعد بنیادین حقوق بشردوستانه در نهج‌البلاغه و گزارش قواعد عرفی حقوق بین‌الملل بشردوستانه. *پژوهشنامه نهج‌البلاغه*، سال اول، شماره ۱.
۴۸. فرید، محمدصادق (۱۳۸۰). *مبانی انسان‌شناسی*. تهران: پشوتن.

۴۹. فلک، دیتر (۱۳۸۷). *حقوق بشردوستانه در مخاصمات بشردوستانه*. ترجمه قاسم زمانی و همکاران. تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
۵۰. کمیته ملی حقوق بشردوستانه (۱۳۸۴). *حقوق بین‌الملل بشردوستانه*. تهران: چاپخانه سپهر، چاپ دوم.
۵۱. گرین‌وود، کریستوفر (۱۳۸۷). *سیر تحول تاریخی و مبنای حقوق بشردوستانه*. تدوین فلک دیتر؛ ترجمه سید قاسم زمانی، نادر ساعد. تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی.
۵۲. مجلسی، محمدباقر (۱۹۸۳). *بحار الانوار*. بیروت: بی‌نا، ج ۹۷.
۵۳. محقق داماد، سید مصطفی (۱۳۷۲). *مفهوم اسلامی حقوق بشردوستانه*. مجله *دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران*، شماره ۲۹.
۵۴. مطهری، مرتضی (۱۳۷۳). *جهاد*. تهران: صدرا، چاپ هفتم.
۵۵. مظفری، محمد (۱۳۷۶). *نابرداری فرهنگی*. بی‌جا: موسسه فرهنگی اندیشه معاصر.
۵۶. مهاجرنیا، محسن؛ کریمی خضرا، محمد (۱۳۹۱). *خاستگاه و مشروعیت نظام سیاسی صالح در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای*. *مطالعات انقلاب اسلامی*، سال نهم، شماره ۳۱.
۵۷. نقیب‌زاده، احمد (۱۳۷۳). *نظریه‌های کلان در روابط بین‌الملل*. تهران: قومس.
۵۸. های، کالین (۱۳۸۵). *درآمدی انتقادی بر تحلیل سیاسی*. ترجمه احمد گل‌محمدی. تهران: نشر نی.
59. Conde, H.V. (2002). *A Handbook of International Human Rights Terminology*. Santa Barbara CA: ABC – Clio, 2^{ed}.
60. ICJ, Report (1996). *The Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*. Advisory Opiniorn. *ICJ Reports*: P. 28, part78.
61. Sandoz, Y. (2000). *ICRC involvement in banning or restricting the use of certain weapons*. Available at: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/misc/57jqan.htm>
62. Schindler, D. & Tomarv, j. (eds) (1988). *The laws of Armad Conflict*. Martinus Nijhoff Publishers.

استناد به این مقاله

DOI: 10.22034/sm.2021.63385.1110

رحیمی (روشن)، حسن؛ جلال‌پور، حسن (۱۳۹۹). *اصول حقوق بشردوستانه در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای*. *سیاست متعالیه*، ۸ (۳۱): ص ۱۷۵-۲۰۰.